

X 4583

A HÁROM MAGYAR BIBLIA NÉPSZERŰSÍTÉSE

TANULMÁNYOK • VISSZHANGOK • DOKUMENTUMOK

Debrecen
2005

TARTALOMJEGYZÉK

AJÁNLÁS	5
ELŐZMÉNYEK	9
Zarándokúton Jézus nyomában	9
Betlehemtől Jeruzsálemig	9
Három évtized emlékeiből	11
A zarándokút utóhatásai	13
A Biblia bölcsőhelye	15
A Biblia jelenléte	15
Bibliai emlékpark Vizsolyban	19
Bibliakiadás és hitépítés	24
Bibliafordítók és kiadók	28
Szilády Áron, a tudós lekipásztor (1837-1922)	28
Pákozdy László Márton munkássága (1910-1993)	43
Szathmáry Sándor, a bibliafordító teológus	57
HÁROM MAGYAR BIBLIA	71
Összefoglalások és tudósítások	71
A Hanai Bibliáról	71
Bibliakiadások és gyülekezetépítés	73
Megjelent a Hanai Biblia hasonmás kiadása	74
A Debreceni Bibliáról	76
Egy reformátor szobrának talapzatára	77
Az Oppenheimeri Bibliáról (Összefoglalás)	80
Az Oppenheimeri Bibliáról (tudósítás)	85
Beszélgetések	86
Négyszáz éves a Vizsolyi Biblia (Tarpai Zoltán)	86
A biblia-gyűjtő (Körmendi Lajos)	87
Aki hirdeti és kutatja is a Biblia igéit (Szikszay Tamás)	90
Isten szava megmarad örökre (Hutzler Henrietta)	93
A bibliás ember (Körmendi Lajos)	97
Bibliavasárnapra. Egy bibliagyűjtő vallomásai (Somlyódi János)	104
A madarasi lelkész bibliái (Kádár Zsolt)	107

Beszélgetés Ötvös László írólelkésszel a Bibliáról (Nábrádi Benedek)	110
Lehet a Szentírás márványból is (Körmenyi Lajos)	114
Az év emberévé választották Dr. Ötvös Lászlót (Gulyás Imre)	118
Nánási a 2000. év ember (Csohány János)	120
Az 1612-es kiadású Oppenheimeri Biblia hasonmás kiadásáról... (Meszesán Mária)	125
Hit, Biblia, irodalom (Juhász Viktória)	130
Bibliakutató-bibliakiadó (Csohány János)	133
Írások és közlemények	136
Károli Gáspár bibliafordításának kiadásai	136
Bibliakutatás és visszhangja	145
A Biblia ihletettsége	146
Jézus példázatai	148
Biblia-kiállítás a Debreceni Kollégiumban	149
Bibliafordítók parkja Vizsolyban	150
Biblikus konferencia Szegeden	152
A biblia-kiállítások haszna	155
Bibliás találkozó Felsőőrön	156
A BIBLIÁK ISMERTETÉSE	159
Hanauai Biblia (1608) 1998	159
Ajánlás (Bölcskei Gusztáv)	159
A Hanauai Biblia mellett (Tóth Kálmán)	160
Tanú vagyok. A Hanauai Biblia (Bényei József)	174
A Hanauai Biblia (Csorba Péter)	177
A Biblia éve és a Hanauai Biblia (Kocsis Elemér)	197
Leideni Biblia (1685) 2000	184
Ajánlás (Bölcskei Gusztáv)	184
A Debreceni Biblia (Tóth Kálmán)	185
Komáromi Csipkés György Bibliafordítása; a Leideni Biblia (Szathmáry Sándor)	193
Komáromi Csipkés György Bibliafordítása (Csorba Péter)	200
Magyar Biblia (Bényei József)	203
Két Biblia szemléje (Monok István)	203

Oppenheimeri Biblia (1612) 2002	207
Ajánlás (Bölcskei Gusztáv)	207
Az Oppenheimeri Biblia szemléje (Monok István)	209
Szenci Molnár Albert bibliái (Petróczi Éva)	211
A hívek bibliája (Tóth Lajos)	223
Három Biblia – Ötvös László hasonmás kiadásai (Bényei Miklós)	225
MAGYAR IRODALMI BIBLIAMISSZIÓ	229
Biblikus könyvek ismertetése	229
Ötvös László: Károli Gáspár bibliafordítása, a négyszázéves népkönyv (Vasy Géza)	229
Elolvasásra ajánljuk. Ötvös László: Károli Gáspár bibliafordításának jelenléte a népi vallásosságban (Tóth Lajos)	231
Életre kelt a lefejezett Biblia (Szabó Tünde)	233
Lectori Vélemény. Bibliafordítások és hatásuk (Fekete Károly)	234
Ajánló. Bibliafordítások és hatásuk (Reformátusok Lapja)	238
Biblia-kiállítási megnyitók	239
Megnyitó beszéd (Kovács Zsolt Csaba)	239
Megnyitó beszéd a „Szenci Molnár Albert életműve” kiállítás alkalmával (Kocsis Elemér)	241
Biblia-kiállítási megnyitó beszéd (Csohány János)	244
„Szóla magyarul” a magyar bibliafordítások hagyományairól (Benyik György)	249
Nagykállói megnyitó beszéd (Horváth György)	253
Betűből csillagfénye árad (Cseh Károly)	254
Rendhagyó kettős könyvbemutató (Csohány János)	257
Az Oppenheimeri Biblia bemutatása a „Három Magyar Biblia” című kiállításon (Baráth Béla Levente)	261
Az emberiséget kísérő Szentírás. Biblia-kiállítás a Dóczy Gimnáziumban – 2004. október 6 – (Kocsis Elemér)	267

Biblia-kiállítás a Szatmári Múzeumban (Becsei Miklós)	271
Kiállítások és tudósítások	274
Laktanya-misszió (Kelemen Imre)	274
Frontot megjárt bibliák (K. Z. Nyíregyházi Új Kelet)	275
Bibliaünnep (Pántya Ibolya)	275
Négyszáz Biblia. Dr. Ötvös László gyűjteménye Szegeden (S.P.S. Délmagyarország)	278
A frankfurti nemzetközi könyvbemutató (Barbaricum Könyvműhely tájékoztatója)	279
Bibelübergabe an die Stadt Hanau – Hanau város számára történt Biblia átadás (Hanau, November 1998 – Január 1999 tudósítás)	281
A Hanaui Biblia reprintje Frankfurtban (Népszabadság, 1998. október 17.)	282
Új hasonmás Biblia (Magyar Nemzet, 2000. január 25.)	283
A „Könyvek Könyve” városunk könyvtárában. Ötvös László bibliatörténeti kiállítása (Sebestyén Miklós)	284
Bibliák a Könyvtárban (Hajdúnánási Polgár, 2000)	285
Találkozó a literátus polihisztor költővel (Csohány János)	286
Beszédes Bibliák (V.J. Észak-Magyarország, 2001. április 9.)	287
A Biblia-kiállítás emlékére (Illés Lajosné)	288
Bibliai kiállításon (Interneten – Zala Média)	289
Biblia-kiállítás Mezőkövesden (Kádár Zsolt)	290
Nőszövetségi vezetői konferencia Berekfürdőn (Bibliaismertetés: Református Tiszántúl, 2002. február 14.)	292
Biblia-történeti kiállítás Abaújszántón (Déli Hírlap, 2003. március 26.)	294
Biblia-bemutató Szegeden (Gyül. Lap, 2003)	294
Nem hagyjuk el a Bibliát (Kardos Sándorné)	295
Biblia-történeti kiállítás (Hévíz, 2003. január)	297

Négyszáz esztendőös szöveg éledt újra (Könyvbemutató: megjelent az „Oppenheimer Biblia” hasonmása. Hajdú-Bihari Napló, 2004. február 7.)	301
Teremnyi Szentírás a hivatal alatt (Észak-Magyarország, 2004. március 26.)	302
Bibliaiskola Berekfürdőn (200 éves a Brit és Külföldi Bibliatársulat = Hatvani László Csaba)	304

DOKUMENTUMOK

Károli Gáspár kézírata (1576)	306
Sárospataki bekötő lap feljegyzése (1754)	307
Debreceni bekötő tábla jegyzetei (Leideni Egyetemi Könyvtár – Hollandia – BPL 2852. sz.)	308
A Komáromi Csipkés-féle Biblia esete (Monok István)	311
Reményik Sándor verse: A fordító	312
Dávid József versei (Vizsoly, 1996)	313
A Vizsolyi szoboravatásra (György Horváth László verse, 1997)	314
Hegedűs Lóránt levele (Budapest, 2001.)	317
Cseh Károly versei (2002)	318
Szencivel a Negyerdőn (Ötvös László verse)	319
A szerző levele évfolyamtársaihoz (2003)	319
Monok István levele (Budapest, 2004)	322
Válasz Monok Istvánnak (Ötvös László)	324
Összefoglaló (Ötvös László)	325
Summary	328
Resümee	331
A lektori véleményből	334

MAGYAR BIBLIA

Ötvös László debreceni Biblia-kutató műhelyében elkészült és megjelent egy új Szentírás. Új? Komáromi Csipkés György 1685-ben fordította, ám sajtó alá csak 1715-ben került, legtöbb példányát Erdődy Gábor egri püspök máglyára dobatta, s csak 1789-ben került Hollandiából Debrecenbe néhány példánya. Különleges Biblia ez, már csak sorsa miatt is. Ám különleges a fordító maga. Szegénydiákból lett pap, professzor, latinul, zsidóul, görögül fordított, írt. Teológiát, nyelvészetet. Latinul írt angol és magyar nyelvtant is. Tanított keleti nyelveket és filozófiát is. Eszmerendszeréhez legközelebb talán az angol puritanizmus állott, ezt a szellemiséget tükrözi Bibliája és Biblia-magyarázatai is. Ma már tudjuk, Komáromi Csipkés György nem egyszerűen újrafordította zsidóból és görögből a két szövetséget, hanem felhasználta munkája során Károli Gáspár Vizsolyi Bibliájának negyedik kiadását is. Fordított s igazított. Más munka, mint Szenci Molnár Albert Hanauai Bibliája, ő tényleg csak igazított. Komáromi Csipkés újra készítette a fordítást, ám támaszkodott a vizsolyi pap szép munkájára. A Magyar Biblia nyelve tömör, hajlékony, fordítása hűséges, bár tömörségre törekvő módszere következtében néhol kissé homályos. Nem kétséges, Ötvös László gondozói, közreadói munkája által gazdagodott a protestáns teológiai kultúra. Az irodalom, a nyelvészet, a stilisztika és a magyar lélek is.

(Hajdú-Bihari Napló, 2001. március 28. = Bényei József)

KÉT BIBLIA SZEMLÉJE

Szent Biblia, az az Istennek Ó es Uy Testamentomanac prophetac es apastaloc által megiratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott egészszen, az Istennek Magya-

rorszagban való anya szent egyházának eépülésére. Caroli Caspar előljarobeszédével. Ez masodic kinyomtatást igazgatta, néhol megis jobbitotta Szenci Molnar Albert... (Hannau, 1608. Johannes Halbey, RMNy 971.) Hasonmás formában megjelent Ötvös László gondozásában. Debrecen, 1998. (Nemzetközi Theologiai Könyv 35.) – **Magyar Biblia Avagy az Ó és Uj Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Irás a Magyar Nyelven.** Mellyet A Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges Summáját és részeit meg-mutatató marginalis jegyzésekkel meg-volágositott: Comáromi C. György S. I. M. D. és D. P. M.DC.LXXXV Esztendőben. (Leiden, 1718. Campegius Vitringa, RMK I. 1336.) Hasonmás formában megjelent Ötvös László gondozásában. Debrecen, 2000. (Nemzetközi Theologiai Könyv 45.)

A Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat 1960-ban az első teljes magyar nyelvű *Új testamentum* kiadásának (Sárvár-Újsziget, 1541. Sylvester János, RMNy 49.) hasonmásával indult útjára. Mára a 33. kötetnél tart, de a XVI-XVIII. századi Bibliakiadások fakszimiléi rendre a sorozaton kívül jelentek meg. Az első teljes protestáns fordításé (Vizsoly, 1950. Károlyi Gáspár, RMNy 652.) a Helikon Kiadónál 1981-ben, Szántó Tibor, Holl Béla és Katona Tamás gondozásában, az első teljes román nyelvű *Új testamentum* Gyulafehérváron az Ortodox Püspökség gondozásában, hat tanulmánnyal (Nicolae Neaga, Grigorie T. Marcu, Mircea P,curariu, Virgil C,ndea, Florica Dimitrescu, Iacob és Eva M,rza), kritikai szöveg kíséretében 1988-ban (*Noul Testament*, Alba Iulia, 1648, Simion Stefan, RMNy 2210.), majd az *Aranyas Biblia* az Európa Kiadónál 1991-ben, Király László szerkesztésében, Tarnóc Márton tanulmányával (Amszterdam, 1685. Misztótfalusi Kis Miklós, RMK I. 1324.). Most a régi magyar irodalom tanulmányozásával foglalkozó szakmai közösség elől egy kicsit rejtve, az egy-

háztörténeti kutatások örvendetes fellendülésének jeleként két szép faksimile is megjelent, s ismereteim szerint készül a harmadik is, Szenci Molnár biblia fordításának 1612. évi oppenheimi kiadásáról (RMNy 1037.).

A Biblia magyar fordításának története sohasem volt elhanyagolt területe a régi magyar kultúra kutatásának. A legutóbbi irodalomtörténeti szöveggyűjtemények (Nemzeti Tankönyvkiadó, Osiris Kiadó, Balassi Kiadó) komoly szövegkritikai munkával ápták a fordítások előszavait, egy válogatás külön kötet formájában is napvilágot látott (*Magyar bibliafordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Vál.: Nemeskürty István. Budapest, 1990. Szépirodalmi Kiadó). Itt nem szívesen említem a számos nem kellő szakmai szigorral sokszorosított szövegválogatást. A Balassi Kiadó ez évben kiadja azt a forrásgyűjteményt, Zvara Edina munkáját, amely végre valamennyi XVI-XVII. századi teljes- és részleges fordítás kísérő szövegeit (ajánlások, filológiai bevezetések) rövidítések nélkül tartalmazza.

A debreceni vállalkozás tehát nem előzmények, és nem is folytatás nélküli, mégis nagyon nagy haszonnal forgathatók a hasonmás kiadások. A Hanai Biblia a korban 1.500 példányban jelent meg, ma 58 példányt tart számon a nemzeti könyvtár. Nem kevés, de ahhoz nem elég, hogy a felsőoktatásban, az otthoni kutató munkához is rendelkezésre álljon. A kiadásban Szenci Molnár Albert külön címlappal elválasztotta az apokrif könyveket, a faksimile ezeket is tartalmazza. Nem része azonban a kiadásnak a különálló Zsoltárok könyve, és a Heidelbergi Káté sem. Nagy kár, hogy a kiadás nem követte a már elterjedt gyakorlatot, miszerint a hasonmás kiadást egy szakember által írt terjedelmes tanulmány kíséri az olvasóhoz. Ebben az adott kiadás kutatásának állapotát, újabb eredményeit is össze lehet foglalni, és a kiadásra vonatkozó teljes szakirodalmi bibliográfiát is rögzíteni.

Ez az egyetlen hiányossága annak a fakszimilének is, amelyben a hányatott sorsú Komáromi Csipkés György-féle fordítás leideni kiadását vehetjük kézbe. Komáromi Csipkés György (1628-1678), kálvinista lelkész már 1675-ben kinyomtatta műveinek jegyzékét. E jegyzéken szerepel egy tétel, amely bizonyítja azt, hogy ekkorra elkészült a *Magyar Biblia* új változatával. 1705-ben tűz pusztított a debreceni városi nyomdában, és a háborús idők sem kedveztek egy nagy vállalkozásnak, a Biblia kiadásának. Ezért Debrecen városa, és a Tiszántúli Református Egyházkerület Leidenbe, Campegius Vitringa műhelyében nyomtatta ki azt a Bibliát, amely már figyelembe vette Komáromi Csipkés javításait. Nem tudjuk miért, de a könyv impresszumában 1685 szerepel kiadási évként, jöllehet 1718-ban jelent meg. A korabeli adatok alapján valószínűsíthető, hogy 4.200 példány készült el, és az első szállítmányt, 2.915 darabot 1719-ben az eperjesi harmincadvámnál lefoglalták. Debrecen városa a királyhoz fordult engedélyért, hogy a Bibliát terjeszthesse. A király válaszában engedélyezte az országba történő behozatalt, de ellenőrzését is elrendelte. Erdődi Gábor Antal egri püspök Kassára vitette a példányokat átvizsgálásra. A vizsgálat eredménye egy érdekes irat, amelyben a jezsuita cenzor a Komáromi Csipkés fordítást összevetette a Vulgata szövegével, Károlyi Gáspár 1590-ben megjelent vizsolyi kiadásával, és Szenci Molnár Albert Hanauban, először 1608-ban megjelent kiadásával.

A vizsgálat eredménye több mint 600 eltérés Vulgátától, de ezek közül a keresztelési formula fordítása bizonyult csak olyannak, amelyet a király kijavítani rendelt. A javítások után a Biblia terjeszthető. Károly király engedélyének dátuma 1723. június 11. Ennek ellenére Erdődy Püspök mindig talált újabb ellenőrizni valót, és végül Debrecen nem kapta meg a könyveket. 1754-ben a könyvek jelentős részét minden valószínűség szerint – a szakirodalomban hosszú

vita folyt erről – Egerben elégették. Debrecen város, a kálvini-ista egyház és a patrónus főurak számos alkalommal próbálkoztak azzal, hogy a Lengyelországban maradt példányokat Magyarországra hozzák, de ezt csak 1789-ben tehették meg. Különösen kedves tehát a kiadás Debrecen városának, a Tiszántúli Református Egyházkerületnek. A mostani hasonmás kiadás – csakúgy, mint a hanauai – a számos alapítványi támogatás mellett élvezhette a gyűlekezetek nagyvonalúságát is.

(*Magyar Könyvszemle*, 2001. 1. 146-148. = *Monok István*)

OPPENHEIMI BIBLIA (1612) 2002.

AJÁNLÁS

1590-ben egy 16 éves molnárfiú megindult a „nyugati úton”, s évtizedek szívós és lázas munkájával meghódította, majd az övéinek ajándékozta a nyugati műveltség magasabb értékeit. Tudás-építő szótár és nyelvtan, hitépítő zsolttár, Biblia és kálvini teológiai rendszer: ezek Szenci Molnár Albert munkásságának kiemelkedő eredményei. Nélküle és művei nélkül nem csak a magyar reformáció nem lenne ugyanaz, aminek ma ismerjük, de bizonyosan igaz ez az állítás a magyar kultúra és tudomány egészére is.

Egyenlíteni! – hangzik nyugtalan lelkéből a „csatakiáltás” – és Apáczai, Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi lelke a századokon át visszhangzó kiáltással felel rá: Egyenlíteni! E gondolat jegyében adja ki Szenci Molnár Albert a Vizsolyi Biblia harmadik, javított változatát is Oppenheimben 1612. március 27-én.

Amikor az „istenes vén ember”, Károli Gáspár Vizsolyi Bibliája elfogyott, és mert nagy alakja miatt nehezen volt